

Els primers humanistes catalans segons Lluís Nicolau d'Olwer

Victòria Alsina

1. Introducció

El títol d'aquest col·loqui, «Els clàssics i la construcció d'una ideologia nacional», hom gairebé diria que s'ha fet pensant en Lluís Nicolau d'Olwer, fins a tal punt es troben presents i indissolublement units aquests dos aspectes en la seva obra, en el seu pensament i en tota la seva trajectòria vital.

Per això quan em van proposar de fer aquesta ponència, em va costar una mica decidir des de quina de les facetes de Nicolau l'enfocaria, perquè les seves múltiples actuacions estan estretament relacionades entre si, i totes incideixen en el tema que es tracta aquí: malgrat ser un home tan polifacètic i d'activitats aparentment tan divergents (com, per dir-ne només tres, la literatura llatina medieval, la política i els primers historiadors de les Amèriques), en realitat tots els interessos de Nicolau convergeixen en una idea bàsica, l'humanisme, al qual donà un sentit especial. Aquest humanisme, que ell fa procedir directament del conreu dels clàssics grecollatins, és al mateix temps la causa, el motor i l'aglutinador de tots els altres interessos de Nicolau; tot el que escrigué i féu s'entén per aquest concepte: els estudis i traduccions dels clàssics, els estudis de literatura catalana, d'història de Catalunya, de llatí medieval, de bizantinologia, el nacionalisme, les activitats polítiques en què s'embranchà, tot s'explica, ell ho explica, per una ideologia derivada dels clàssics. Nicolau, malgrat la primera impressió de dispersió i fragmentació que ens pot fer una mirada a la seva bibliografia i a la seva biografia, és una personalitat que, quan s'hi aprofundeix, es reve-

la d'una coherència i d'una unitat impressionants; per això passa amb ell que, s'enfoqui per la faceta que s'enfoqui, sempre s'acaben esmentant totes les altres.

Després de parlar amb el Dr. Carles Miralles —que també tracta Nicolau d'Olwer en aquest col·loqui— vaig decidir-me per un aspecte poc estudiat d'aquest autor però profundament relacionat amb tots els altres, que és la seva visió de la presència dels clàssics al llarg de la cultura catalana medieval, i sobretot la seva visió dels primers classicistes catalans, el coneixement que en tenia i els treballs que hi va dedicar: en efecte, per a un estudiós interessat a reconstruir la cultura i la identitat catalanes basant-se fonamentalment en una ideologia derivada dels clàssics grecol·latins, i decidit, d'altra banda, a recuperar els clàssics grecol·latins i els clàssics catalans per a la cultura catalana, quin tema pot ser més temptador que la relació entre aquests dos grups, la presència dels primers entre els segons? I aquí cal fer una distinció, distinció que fa Nicolau i que li ve del seu mestre Antoni Rubió i Lluch, entre, d'una banda, els escriptors medievals, vull dir de pensament medieval, que efectivament coneixien els clàssics, o almenys uns quants clàssics —només llatins, o sobretot llatins, val a dir—, i els valoraven, però des d'una òptica medievalitzant, sense que el coneixement que en tenien els fes canviar la seva visió medieval del món; i d'altra banda els del Renaixement, que en tenien alhora un coneixement més ampli i una comprensió més profunda. Nicolau s'interessa per la presència dels clàssics al llarg de tota l'Edat Mitjana, però es reserva el terme d'humanistes per a alguns escriptors del Renaixement, que, segons ell, van saber comprendre realment els clàssics i treure'n tot el profit que se'n podia treure. Més endavant tornarem sobre aquesta qüestió.

Malgrat la centralitat d'aquest tema en el pensament de Nicolau, s'ha de dir que no en va deixar una gran obra, ni tan sols es pot dir que en deixés una obra, però des dels primers temps d'estudiant s'hi va interessar profundament, el coneixia a fons i segons sembla en va arribar a aplegar prou material com per haver-hi pogut dedicar una monografia impressionant; es podria dir sense exagerar que aquesta monografia és una de les obres que deixà de fer per culpa de la política. El fantasma del que va deixar de fer, del temps robat per la política a la seva autèntica vocació, la recerca, és un plany que Nicolau profereix al llarg de la segona meitat de la vida; un plany resignat, però, perquè ell mateix reconeix que el que féu era inevitable donada la seva manera de ser i de pensar: els mateixos ideals que el dugueren a l'estudi dels clàssics i a la recuperació de la literatura catalana —és a dir, l'humanisme— també el dugueren a la política, a lluitar per la igualtat dels homes, i per tant el van allunyar d'aquests mateixos estudis.

Eren dues maneres diferents —però necessàries totes dues, i complementàries— de reconstruir la identitat, la nació catalana. Com diu al pròleg de *Caliu*, escrit al final de la seva vida: «Si vaig entrar a la política activa de Catalunya i de retop, més tard, a la política espanyola, va ésser convençut que només amb la llibertat política podria la nostra terra assegurar-se la persistència i l'expandiment de la seva cultura, que tinc per l'essència de la seva personalitat. Tanmateix, la vida intel·lectual sempre m'ha atret més que no pas l'activitat política»¹. I en una carta, també de l'exili, a Rafael Tasis va escriure: «Quantes vegades no he pensat que si el temps despès fent política l'hagués donat als meus estudis, hauria pogut deixar una obra sòlida, de pes i de volum. [...] Ara, no me'n penedeixo. Vull creure que l'èxit no és pas una mesura de valor, i estic més satisfet d'haver lluitat també per la llibertat, ja sia modestament, que no pas si m'hagués reduït a treballar per la cultura»².

En aquest treball, doncs, no explicaré cap obra ni cap conjunt articulat de treballs, que no existeixen; el que intentaré fer serà esbrinar com el va encaminar la formació rebuda, resseguir el seu mètode de recerca, examinar els seus (pocs) articles sobre la presència dels clàssics en la literatura catalana medieval, anar espigolant entre els seus escrits les moltes referències que hi fa, i, d'aquesta manera, reconstruir els fonaments que configuren el que hauria estat aquesta obra que podia haver fet i no va fer Nicolau.

2. *Humanisme*

Cal començar aclarint què és el que Nicolau entenia per «humanisme». Avui els mots «humanista» i «humanisme» tenen un referent consensuat i clar en l'estudi de la història de la literatura catalana, que no és el que els van donar Rubió i els noucentistes; però parlant de Nicolau cal tenir present, a més, que ell des de jove va anar desenvolupant, partint de les premisses orsianes predominants en aquell moment, una idea precisa d'aquest concepte, idea d'una banda molt personal i, de l'altra, amb un component ètic fonamental en el seu ideari, i que en va fer una elaboració detallada a què fa referència sovint en els seus escrits, des de 1915 fins a la mort. Nicolau expressa des de la joventut la idea que l'humanista és molt més que el classicista, gairebé es pot arribar a dir que no hi té res a veure: és el savi,

1. *Caliu. Records de mestres i amics*, Institut Català de Cultura, Mèxic 1958. Cito de la 2a. edició (Biblioteca Selecta, Barcelona 1973, p. 15).

2. Citat per Rafael Tasis a la Revista *Pont Blau*, gener 1962, p. 3.

la persona íntegra, la persona profundament interessada per l'home. El 1915, en una ressenya de la traducció dels *Col·loquis* de Joan Lluís Vives apareguda a *La Revista* (i inclosa després en el llibre *Comentaris* amb el títol significatiu d'«Humanisme»), ja hi diu:

«Avui aquest mot [humanista] ens suscita netament la idea superlativa d'un «conexedor i desvetllador de l'home», —del que és essencial i específic de l'home: el cap i el cor, l'enteniment i la passió. Però com que en aquest ordre s'identifica el conèixer amb l'ésser, el subjecte amb l'objecte, no serà humanista qui no sigui savi i apassionat. Apassionat, no importa de què: místic, orgullós, enamorat, polític... el que vulgueu; savi, en el cor humà i en qualsevol disciplina, mentre tingui una visió cinètica de totes les ciències, i totes faci girar a l'entorn, com de llur centre, de l'home. [...] L'especialització que ara patim —mal necessari de la ciència i de la vida modernes, contra la qual fóra inútil pernatre— és un ambient inadequat per a l'*humanisme*, que de fet ja no existeix. Ni és títol suficient per merèixer el nom d'*humanista* l'entendre i traduir els clàssics greco-llatins —és a dir, l'ésser llatí o hel·lenista—, ni tampoc ho és, molt menys encara, l'agarbellar aquell cúmul d'inútils coneixences que s'anomenen *erudició*. L'erudit és a l'humanista tant com el tenedor de llibres és al matemàtic. Foren els humanistes la fruita saonada que produí el Renaixement a l'arribar sa màxima plenitud, en el segle XVI»³.

Ja en la joventut, doncs, veu els clàssics com la font, encara que no l'única font possible, d'unes idees i d'una manera d'entendre el món i d'actuar que els humanistes del Renaixement van saber aprendre (els medievals, no), i que ell comparteix. Més endavant reprendrem la idea del Renaixement; ara només vull aprofundir en la de l'humanisme amb una cita d'un article aparegut a «La Publicitat» 13 anys després d'aquest a propòsit d'unes conferències sobre l'humanisme, en la qual Nicolau, a més de reiterar les idees que acabem d'exposar, va més enllà pel que fa a les conseqüències que aquestes idees han de tenir sobre la manera d'actuar i la vida:

«Humanisme no és pas erudició en l'antiguitat greco-llatina. Aquesta erudició pot ésser un dels seus camins, però el camí no és el terme, ni les coses externes —àdhuc si necessàries— no són l'home. [...] La idea que en el fons del fons, en allò que és essencial, els homes són

3. *Comentaris (1915-1917)*, Societat Catalana d'Edicions XLIX, Barcelona 1920, pp. 16-17.

i han estat iguals, i que l'home és per a l'home el que hi ha de més interessant, és el fonament de l'humanisme. Ell, en exaltar la personalitat humana, obliga al respecte de l'individu i de les seves creacions. [...] És que l'humanisme porta lògicament al liberalisme. I, d'altra banda, ell n'és el suport més eficaç. Sense la llibertat d'esperit totes les altres són balderes, moridores: deixen de ser un fruit per a esdevenir una excrescència. Per això tenia raó M. Plattard [l'autor de les conferències que N. comentava en aquest escrit] en dir-nos que, treballant per l'humanisme, treballeu no sols per la nostra cultura, sinó per la pau del món⁴.

I aquest raonament és el que explica com els ensenyaments dels clàssics grecollatins el van portar a la recuperació de la literatura i la cultura catalanes, d'aquí al nacionalisme, i d'aquí a la política activa i a les idees internacionalistes: perquè, com a conseqüència dels seus ideals, Nicolau era nacionalista, sí, però també, i potser sobretot, internacionalista (i d'aquí els seus articles sobre Paneuropa, sobre federacions de països eslaus, d'estats americans, etc.).

Per cloure aquest apartat només vull esmentar el fet que un article publicat el 1927, arran de la mort de Joan Crexells, amb el títol «Joan Crexells, hel·lenista», va ser recollit 31 anys més tard a «Caliu» amb el significatiu canvi de títol «Joan Crexells, humanista», títol potser més adequat perquè s'hi parla de com Joan Crexells va saber transcendir l'hel·lenisme i, a través d'aquest, accedir a l'humanisme.

3. Influència de Rubió i Lluch

No es pot parlar de les idees i de la feina investigadora de Nicolau sense esmentar el seu mestre Antoni Rubió i Lluch. El tema dels clàssics a Catalunya a l'Edat Mitjana i del renaixement clàssic en la literatura catalana ja hem vist que és un dels que van atraure Nicolau, cosa que no ens ha d'estranyar, ja que es tracta d'una de les dedicacions que heretà de Rubió, el mestre que, segons reconeix ell de manera contundent, el va orientar cap als estudis que va emprendre, el va formar com a investigador i, en definitiva, qui més va influir sobre la seva trajectòria i el seu pensament. «L'home que més ha influït en la vocació dels meus estudis —en diu ell al

4. «Els caires de l'humanisme», *La Publicitat* 15-XI-1928. Aquest article, en què Nicolau comentava unes conferències pronunciades feia pocs dies a l'Ateneu i al Liceu Francès per M. Plattard, va ser inclòs posteriorment a *La lliçó de la dictadura* (1931).

final de la seva vida— i a qui mai no podré dir prou justament el meu respecte, la meva gratitud, la meva estimació»⁵. Per veure fins a quin punt Rubió va incidir en la seva formació, i fixant-nos sobretot en el tema dels primers classicistes catalans, cal que ens aturem un moment a examinar la trajectòria i l'obra de Rubió tot tenint present les que desenvolupà Nicolau una generació més tard.

Rubió havia rebut, al seu torn, tres grans influències, segons explica el mateix Nicolau a *Caliu*, que configuraren decisivament alguns trets de la seva manera de pensar i d'investigar, trets que més endavant va traspassar al seu deixeble, de fet a tots els seus deixebles, ja que fou una d'aquelles persones capaces de formar escola —Rubió començà a captar els deixebles a la Universitat, però va consolidar la seva escola sobretot als Estudis Universitaris Catalans a partir de 1904—, però Nicolau fou un dels deixebles en qui aquesta influència és especialment notable i profunda. Els tres mestres significatius de Rubió van ser, doncs, el seu pare Rubió i Ors, gran poeta de la Renaixença, enamorat de la llengua catalana i partidari que fos recuperada per a la literatura; Milà i Fontanals, de qui va aprendre la metodologia en la investigació de la literatura i de la història de la literatura; i Bergnes de las Casas, restaurador dels estudis de grec no només a Catalunya sinó a Espanya, el qual s'introduí al grec clàssic a través del grec modern⁶; és a dir que, com Rubió, era un dels pocs coneixedors de grec modern que hi havia en aquest país. Sobre com s'aprenia a fer recerca amb Rubió, diu Nicolau:

«La seva càtedra de Literatura catalana, inaugurada en el curs 1904-1905, fou tot seguit això: un seminari. [...] Per primera vegada amb la càtedra de literatura catalana hi ha hagut a Catalunya un seminari, on els deixebles, esperonats pel mestre, treballen damunt les fonts originals, s'encaren amb la bibliografia, consulten les revistes i són tinguts al corrent de les últimes recerques»⁷.

El treball directe sobre manuscrits fou una de les coses que Nicolau va aprendre de Rubió. Aquest darrer explica en el primer volum de la revista dels *Estudis Universitaris Catalans* que un dels seus objectius era recuperar i estudiar la gran quantitat de manuscrits medievals catalans que hi havia en els arxius:

5. *Caliu*, pp. 31-32.

6. Com em va fer notar Carles Miralles.

7. *Caliu*, p. 55.

«Avuy en dia a pesar dels esforços dels aymadors de la Renaixença, començant pel gran mestre Aguiló, que van trayent a la llum els magnífichs carreus d'aquesta nova Pompeya literària, potser queda enterrada encara la meytat d'ella, y además els monuments publicats en els quatre darrers sigles no han sigut objecte, en general, d'estudis crítics que pugan donarlos a conèixer en llurs fonts y llur just mèrit»⁸.

Així, els alumnes de Rubió aprengueren a treballar directament sobre manuscrits, i ja d'estudiants havien començat a escriure articles d'investigació basant-se en els documents medievals escampats per Catalunya, i d'una manera particular els que es guardaven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Un conjunt de gran importància el formaven els 230 manuscrits procedents de Ripoll, sobre els quals Nicolau treballà a fons i productivament

Aquest detall de la metodologia també és important perquè, investigant així, ja des d'estudiant Nicolau es començà a crear un fitxer on constaven, entre altres coses, totes les mencions que trobava sobre la presència dels clàssics en la Catalunya medieval: en les moltes hores d'estudi i buidatge de manuscrits a les biblioteques —i Nicolau era un gran coneixedor i freqüentador de les biblioteques, no només de Catalunya i Espanya, sinó de tot Europa— anà bastint un fitxer al qual fa referència sovint i del qual, amb tota probabilitat, hauria sortit una monografia magnífica; hem de pensar que aquest fitxer es devia perdre juntament amb la majoria de la seva biblioteca en un bombardeig del 1939⁹. Nicolau també diu, sobre la formació que va rebre:

«El mestratge de Rubió i Lluç ha fet brollar gairebé del no res una disciplina nova: la Història de la Literatura catalana. Les fredes despulles en vitrines de museu, que Morel-Fatio catalogava en el *Grundriss* de Bartsch, formen avui un tot orgànic i coherent, sincrònic amb les vicissituds de la vida nacional; literatura que segueix l'evolució de les modes i de les influències, però que en el fons és ben bé una, com és u, dispers en el temps i en l'espai, el poble que l'ha produïda. [...]

8. *Estudis Universitaris Catalans*, vol. I, 1907, p. 15.

9. De la pèrdua de la seva biblioteca i arxiu en parla a la Presentació al tercer volum de la correspondència de Milà i Fontanals editada per Nicolau, citant una carta del mateix Nicolau en què aquest dona les notícies que li han arribat sobre la sort dels seus papers.

I en aquella càtedra, davant del Mestre que tenia la gentilesa d'escoltar-nos, vàrem fer les nostres primeres armes alguns dels que hem sentit, com un goig o com una recança, la vocació docent¹⁰.

Aquestes «primeres armes» són els primers estudis d'investigació que van fer tant ell com Francesc Martorell, Ramon d'Alòs-Moner i Jordi Rubió sota la tutela de Rubió i Lluch i seguint la seva metodologia, els quals foren publicats en els *Estudis Universitaris Catalans* des de l'aparició d'aquesta revista, i que són, per a tots ells, els inicis d'una carrera d'investigació.

Això ens porta al tema de l'anomenat *Diplomatari*, conjunt de documents medievals aplegat per Rubió i publicat entre 1908 i 1921 (del qual el mateix Nicolau va fer la ressenya en el tercer vol. dels *Estudis Universitaris Catalans*), d'on havien de sortir moltes de les notícies i informacions sobre els classicistes catalans, i sobre el qual diu Nicolau, entre altres coses:

«Aqueixa idea lluminosa, rectora de l'ensenyament del Mestre, és també una idea-força que es materialitza en els dos revinguts volums de *Documents per a la història de la cultura mig-aval catalana*. Cap altre poble del món, diu el medievalista Heinrich Finke, no podria proporcionar un recull parió de l'aplegat de Rubió i Lluch.

Aquell milenar de documents, del 1275 al 1410, sortits dels arxius de Catalunya —especialment de la Cancelleria, riquíssima pedrera de la Història— són una manifestació tangible del sentit total de la cultura que Rubió i Lluch infonia als seus deixebles. Documents que il·lustren la biografia d'homes de ciència, d'escriptors i d'artistes; que precisen la data d'una traducció, d'un monument o d'un retaule: que recerquen, paguen, esmenten llibres clàssics o novetats del dia, miniatures, joiells i enquadernacions, draps d'Arras i tapisseries de Flandes, astrelaus i mapamundis [...]

Obriu-lo a l'atzar aquell diplomatari, i hi trobareu els títols d'honor més gloriosos de la nostra cultura, enveja de pobles que després han tingut més sort. Dos només vull recordar-ne de caríssims al Mestre [...]: aquell document del 19 de febrer de 1315, on Jaume II es basqueja per a adquirir un Titus Livi que Joan Borguny ha vist a Nàpols; i aquell altre de l'11 de setembre del 1380, on Pere III es mostra orgullós de tenir sota el seu domini «la pus rica joia que al món sia»,

10. *Caliu*, p. 58.

l'Acròpolis d'Atenes. Com no havia de sentir-se corprès d'aquestes troballes un home de formació humanista?»¹¹.

I aquestes paraules ens introdueixen als estudis fonamentals que va fer Rubió sobre els classicistes, sobre els quals diu Nicolau:

«Un dels més antics treballs de Rubió i Lluch, el seu discurs d'entrada a l'Acadèmia de les Bones Lletres l'any 1889, enceta el tema del *Renaixement clàssic a la literatura catalana*. Tema temptador i dolorós, perquè el moviment començat sota els millors auguris perd de sobte tota l'abrivada i, abans de madurar, s'estronca —testimoni colpidor de la nostra decadència literària i nacional. A la llum del diplomatarí el tema fou amplament reprès, i una de les més exhaustives monografies del Mestre és la de *Joan I, humanista, i el primer període de l'Humanisme català*. Tanmateix, el Renaixement és un seguit d'onades successives: si en el segle XVè reneixen les lletres i les arts, abans havia renascut la ciència, portada del món grec a l'occident llatí pel camí llarg i tortuós, sovint perdedor, de les traduccions semítiques»¹².

Aquí cal aturar-nos un moment per comentar les dues obres de Rubió acabades d'esmentar. Es tracta d'obres reconegudament cabdals en els estudis del classicisme a Catalunya, que ja han estat estudiades i són prou conegudes, però serà útil de fer un repàs dels temes que toquen per comparar-los després amb la bibliografia de Nicolau. La primera d'aquestes obres, doncs —que per cert és en castellà i no en català, *El renacimiento clásico en la literatura catalana*—, que és una visió panoràmica de la presència dels clàssics en la història de la literatura catalana fins al segle XVI, va ser llegida el 1889, 20 anys abans que es publicuessin els *Documents* —encara que és més que probable que aquests ja s'haguessin començat a recopilar; tanmateix, ja s'hi troben la majoria de les idees sobre aquest tema que després, en alguns casos molt desenvolupades, trobarem a Nicolau: la presència de la literatura llatina al llarg de tota l'Edat Mitjana, amb l'esment d'alguns noms importants, com Gerbert, després Silvestre II; la importància de la conquesta catalana de Grècia; el caràcter medievalitzant de la visió de la literatura clàssica en els inicis del Renaixement, amb autors com Quint Curci, Valeri Màxim i Sèneca com a predilectes d'aquesta època inicial; les primeres influències a Catalunya del Renaixement italià, més profund i

11. *Caliu*, p. 59.

12. *Caliu*, pp. 60-61.

erudit que l'anterior, que es reflecteixen en la prosa d'Eiximenis, Antoni Canals, Bernat Metge i molts d'altres; la protecció de l'humanisme per part del poder reial en l'època de Joan I i la importància cabdal, en aquest aspecte, d'una obra com *Lo Somni*; l'erudició i esplendor del Renaixement en l'esfera filològica en el segle XV; els gèneres en què se sent la influència clàssica, que són l'oratória política i la història; la importància de la influència italiana; l'acabament del renaixement clàssic amb els regnats d'Alfons V i Joan II; i, com una de les conclusions, el fet que el Renaixement va ser més italià que clàssic. Totes aquestes idees les retrobem a Nicolau, algunes simplement citades i, com he dit, d'altres desenvolupades en articles; pensem en les seves primeres obres de recerca publicades: «Fèlix, bisbe d'Urgell (segle VIII)», el 1906; «Apunts sobre l'influència italiana en la prosa catalana (Bernat Metge-F. Alegre)», el 1908; «Del classicisme a Catalunya. Notes al primer diàleg d'en Bernat Metge», el 1909; «Gerbert (Silvestre II) i la cultura catalana del segle X», el 1910; etc. Queda clar, em sembla, fins a quin punt les idees de Rubió van incidir sobre la trajectòria intel·lectual de Nicolau.

Pel que fa a l'altra monografia de Rubió, *Joan I, humanista, i el primer període de l'Humanisme català*, apareguda el 1919 als E.U.C. —30 anys després d'*El Renaixement clàssic*—, es tracta d'una obra molt extensa per ser un article (més de 100 pàgines) que aprofundeix en un dels aspectes tractats en l'obra anterior, el regnat de Joan I, amb l'avantatge que s'ha pogut beneficiar de l'enorme quantitat d'informació continguda en els *Documents*. Per anar directament a allò que més ens concerneix, diré que en aquesta obra Rubió parla de l'aparició del classicisme (és el mot que fa servir) hel·lènic i del classicisme llatí, de les traduccions clàssiques catalanes del primer període de l'humanisme (*sic*) català, d'alguns humanistes catalans del temps de Joan I, i acaba, primer, amb la reflexió que, donat el deficient coneixement del llatí que tenien la majoria de traductors, «no es [...] pot parlar pròpiament d'humanisme en aquesta època, i molt menys en les lletres catalanes» (p. 101); i, en segon lloc, classifica l'humanisme català entre 1387 i 1518 en tres etapes ben diferenciades, classificació que es va mantenir molt de temps.

Per resumir el que he dit fins ara, els interessos de Rubió, molt diversos però estretament relacionats entre si, que va transmetre i va gravar profundament en els seus deixebles, són els següents:

1. Els clàssics grecs i llatins.
2. La literatura catalana, sobretot la medieval, i l'esforç per recuperar-la i reincorporar-la a la cultura moderna.

3. La cultura i la literatura gregues medieval i moderna.
4. Els catalans a Grècia (lligat amb els tres anteriors).
5. La presència dels clàssics en la literatura catalana (també lligat als tres primers temes).

I finalment, encara que no es tracti d'un tema comparable als anteriors, també va transmetre als alumnes un mètode rigorós en la recerca, dedicada fonamentalment a la recuperació de la història i literatura catalanes i treballant directament sobre els documents i manuscrits originals.

Si després de veure això fem un repàs de la bibliografia de Nicolau, ens adonem que la seva obra no es pot considerar d'altra manera que com una clara continuació de la del seu mestre. En efecte, hi trobem els temes següents: primer, els clàssics grecolatins, ja que Nicolau de jove volia dedicar-se a la filologia clàssica i féu la tesi doctoral sobre Menandre. En segon lloc, Nicolau es va dedicar a l'estudi de la literatura catalana medieval i renaixentista, però sobretot la medieval. També heretà de Rubió l'interès per la cultura medieval en llatí, no només la catalana —pensem en Abelard, el seu darrer gran estudi (malaguanyat)— i com a conseqüència també es dedicà al llatí medieval. Estretament relacionat amb l'interès per la cultura medieval i per la Catalunya medieval, tenim el seu interès per la bizantinologia —recordem la seva participació a congressos de bizantinologia i la seva obra *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània Oriental*. És cert que es detecten algunes petites diferències entre els dos estudiosos: Rubió coneixia el grec modern i es va centrar més en la Grècia moderna; Nicolau es va dedicar més al llatí medieval, tant català com europeu; però es tracta de diferències d'èmfasi només, de detall. En realitat Nicolau se'ns presenta indubtablement com un deixeble i continuador de Rubió, cosa que ens pot suscitar algunes preguntes: per exemple, què és el que converteix Nicolau en un home tan plenament de la seva època, tan representatiu de moltes de les inquietuds pròpies del noucentisme, si al mateix temps té les mateixes inquietuds que una persona de la generació anterior? O, inversament, per què no hem de considerar Rubió com un noucentista *avant la lettre*, amb la passió que demostra pels clàssics i per la recuperació de la cultura catalana, malgrat que no li correspon ser-ho per edat? De fet, malgrat això, Nicolau presenta tres diferències amb Rubió, les quals el fan producte, i al mateix temps representatiu, de la seva època, que és una època diferent de la de Rubió. En primer lloc, la relació amb el català: Rubió encara pertany a la generació que té el castellà com a llengua de cultura; ja hem vist que el 1889 pronuncia davant d'uns acadèmics catalans amb els quals devia parlar sempre en català una conferència sobre literatura i història catalanes, autors catalans i la llengua catalana, i la pronuncia en

castellà. Després va fer el salt al català: en els *E.U.C.* el veiem fent les classes, dirigint la recerca i publicant els articles en català; en els 15 anys que separen la conferència sobre el renaixement clàssic de les primeres classes als *E.U.C.* es va produir el canvi. Nicolau ja pertany a una generació que ho ha fet tot en català gairebé des de les primeres investigacions (tret de la tesi doctoral, en castellà) i que té molt clar que al centre de les reivindicacions nacionalistes per reconstruir la identitat catalana hi ha la més irrenunciable, que és la llengua.

La segona diferència entre Nicolau i el seu mestre la trobem en la idea de l'humanisme: per Rubió, l'humanisme no és altra cosa que el coneixement i l'estudi dels clàssics grecollatins. Per Nicolau també és això; però ell, en primer lloc, distingeix sistemàticament entre classicisme i humanisme; i en segon lloc va molt més enllà i fa tot un desenvolupament teòric de la idea de l'humanisme; la racionalització i justificació mitjançant aquest plantejament de totes les seves actuacions, del conjunt de la seva vida, i l'intent de donar cohesió a tot mitjançant aquest aglutinador, és una cosa pròpia de Nicolau —i també del pensament dels seus coetanis, però ell desenvolupa el concepte de manera personal— que no trobem a Rubió.

I en tercer lloc, una gran diferència entre els dos consisteix en la participació activa en la política de Nicolau, que no és altra cosa que el portar fins a unes conseqüències lògiques aquests plantejaments intel·lectuals i teòrics; aquesta manera de pensar i d'actuar també és pròpia de la generació de Nicolau, és a dir dels intel·lectuals de la generació de Nicolau.

Així doncs, des d'un punt de vista intel·lectual, Nicolau deu molt a la formació sota Rubió i Lluch, ja hem vist fins a quin punt: ens hem adonat, per exemple, que pel que fa al renaixement clàssic a la literatura catalana, tots els plantejaments de Nicolau han estat abans plantejats per Rubió. Però al mateix temps també és clar que Nicolau és profundament producte de la seva època.

4. Obres de Nicolau sobre la influència dels clàssics en els primers humanistes catalans

I passem finalment a parlar més concretament del tema al qual ens hem anat dirigint des del començament. Com he dit, Nicolau no té una obra important sobre els clàssics en la cultura medieval catalana, sinó més aviat esparsa i escadussera, però tanmateix significativa: pel que fa a la pervivència i estudi dels clàssics a Catalunya a l'Edat Mitjana, coneixia a fons

aquest aspecte de la cultura catalana per la influència de Rubió i pels molts estudis que havia fet de la literatura medieval a Catalunya —justament és una de les herències de Rubió en què aprofundí més que el seu mestre; pensem en «Fèlix, bisbe d'Urgell» (1906), «Gerbert (Silvestre II) i la cultura catalana del segle X» (1910), «Escriptors llatins de Catalunya. Llobet Benet, abat d'Arles (1004)» (1929); en les obres de conjunt de la literatura catalana, molt informatives pel que fa a aquest aspecte, com «Introducción al estudio de la literatura catalana» (1914-1915), *Literatura catalana. Perspectiva general* (1917), *Resum de literatura catalana* (1927) i molt especialment «L'escola poètica de Ripoll en els segles X-XII» (1923) i «La Catalogne à l'époque romane», conferència pronunciada a La Sorbona el 1930 que tracta de la literatura llatina a Catalunya entre els segles X i XIII. Però aquí no es pot parlar d'humanisme, ni tan sols de classicisme, sinó del llatí en la literatura catalana. Tanmateix, dedicà pocs treballs específicament a aquest tema; només *Les glossaires de Ripoll - Un glossaire de Virgile et Juvenal* (1928) i *Nòtules sobre Virgili a Catalunya a l'edat mitjana* (1932).

I pel que fa al classicisme en la literatura catalana, només va tractar aquest tema en dos articles de joventut que ja he esmentat: *Del classicisme a Catalunya: Notes al primer diàlech d'En Bernat Metge* (1909), i a *Joan Lluís Vives: Diàlechs* (1915)¹³. I a més, d'una manera dispersa però en canvi més significativa, els coneixements que en tenia queden patents al llarg de 22 articles sobre les primeres traduccions de la Fundació Bernat Metge, en què gairebé sempre inclou un comentari d'aquest aspecte de l'autor tractat. En aquests articles és on més clarament demostra conèixer per a tots els autors clàssics la història de la seva presència a Catalunya, i per tant m'hi detindrà una mica.

Com ja he dit, Nicolau en un principi s'havia volgut dedicar als estudis clàssics i va fer una tesi important sobre un tema grec, Menandre. També va fer algunes traduccions breus del llatí i del grec¹⁴ i va escriure diversos articles sobre autors clàssics. Segurament per això va col·laborar des del

13. Aquest segon, com ja he dit, reproduït en llibre amb el títol d'*Humanisme*. Fixem-nos que fa servir el terme «classicisme» parlant de Bernat Metge i «humanisme» parlant de Vives.

14. Són les següents: «De l'amistat. Diàlech ciceronià» (traducció de *Laelius de amicitia* de Ciceró), a la revista *Empori* I, 1907, pp. 40-42; «Eros fugitivo» (traducció al castellà d'un poema de Moscos), a *Mosco: Amor fugitivo*, Madrid, Biblioteca de Autores Griegos y Latinos, 1909; *El teatro de Menandro* (tesi doctoral que conté la traducció de fragments de Menandre descoberts recentment), Tipografia L'Avenç, Barcelona 1911; «Elegia de Cal·lí d'Efes», a *La Revista* VI, 1920, p. 171; i «Lucreci: Invocació» (traducció de *De rerum natura*, I 1-44), a *La Revista* VII, 1921, pp. 121-122.

començament en la Fundació Bernat Metge, i sembla que en un principi estava previst que hi traduís Menandre, cosa que no arribà a fer¹⁵. En canvi, sabem que va fer la tasca de revisió dels volums de Sèneca, Xenofont i Plutarc durant força anys. També féu en certa manera la tasca d'ambaixador de la Fundació Bernat Metge a l'estranger, que era una de les feines que feia per a l'Institut d'Estudis Catalans assistint a congressos, conferències, assemblees internacionals, etc.

Però la tasca més important que féu en relació amb la Fundació Bernat Metge va ser una que més que de crítica s'hauria d'anomenar de divulgació, que consisteix en els 22 articles suara esmentats, que van aparèixer a *La Publicitat* entre el 26 de març del 1923 i el 14 de febrer del 1935 comentant els llibres que anava publicant la Fundació. Cronològicament, són els següents: el 1923, la traducció de Lucreci per Joaquim Balcells, Corneli Nepos, els primers discursos de Ciceró i Xenofont; el 1924, Sèneca i diàlegs de Plató traduïts per Joan Crexells; el 1925, el *Brutus* de Ciceró, Ausoni, Sèneca, Xenofont, Tibul i altres elegíacs, Properci, més Plató, Quint Curci i Plini el Vell; el 1926, Sèneca i Tàcit; el 1927, Plini el Jove, Horaci, la *Historia Lausiaca* de Pal·ladi i Cató; i finalment, després d'una llarga pausa (deguda a les activitats polítiques), el 1935, les tragèdies d'Èsquil traduïdes per Carles Riba. Es tracta, en tots els casos, d'estudis sobre la literatura, la cultura i el pensament dels clàssics grecolatins, dirigits a lectors no especialitzats (van aparèixer tots a primera plana de *La Publicitat*!).

Una funció que tenen les crítiques i comentaris de Nicolau és de transmetre la visió que ell tenia del que havia de ser la Fundació Bernat Metge, del

15. Sabem que s'havia previst que traduís Menandre perquè Joan Estelrich, director de la Fundació Bernat Metge, ho va comunicar a Josep Pla en una entrevista a *La Publicidad* el 14 de març de 1922, és a dir un any abans que fos publicat el primer volum de la col·lecció: «[...] contamos con un cuerpo de revisores —nuestros autores más competentes en filología clásica— [...] Los profesores de la Universidad Segalá y Balcells y Gabriel Alomar, Pompeyo Fabra y Nicolau d'Olwer del Institut d'Estudis Catalans [...] se encargarán de la revisión. [...] Don Lorenzo Riber, traducirá Cicerón; Alomar, Horacio; Nicolau d'Olwer, Menandro [...]». I pel que diu Nicolau mateix en una entrevista que li van fer l'any 1926, sembla que fins i tot hi va estar treballant: «La meva tesi doctoral ja fou sobre Menandre. Llavors tenia un veritable apassionament pels estudis clàssics; darrerament els havia abandonat un bon xic, fins que ara, amb motiu de la Fundació Bernat Metge, he tornat a dedicar-m'hi de ple. Fins ara no he publicat cap volum dintre de la Fundació, però he fet de revisor dels volums publicats de Sèneca, Xenofont i Plutarc. Ara estic treballant de ple en la fixació i traducció dels papirs de Menandre, que hom ha descobert a Egipte» (*La Publicitat* 3-VI-1926). Però finalment Nicolau no va traduir Menandre per a la Fundació Bernat Metge ni per a cap altra editorial, ni Alomar, Horaci, i Llorenç Riber només participà, juntament amb dues altres persones, en la traducció del primer volum de Ciceró.

buit que havia d'omplir i de com ho havia de fer. Aquesta funció havia de ser de normalització, o de contribució a la normalització, de la cultura catalana. Així, a propòsit del segon volum de Xenofont, diu:

«Amb el segon volum de Xenofont, desè dels publicats, la Fundació Bernat Metge clou la seva primera sèrie [...]. La Fundació ha respost falaguerament al crèdit de confiança que el nostre públic i la crítica filològica li obriren. Per ella el nom i la llengua de Catalunya esdevenen familiars en el món de la filologia clàssica. Això augmenta la seva responsabilitat i les nostres exigències»¹⁶.

I en aquest sentit, pel que fa al contingut de les Introduccions, opinava que havien de recollir la presència de l'autor traduït en la literatura catalana. Dins d'aquest tipus de comentari val la pena esmentar una crítica que fa Nicolau a la Introducció de les *Sàtires* d'Horaci: «No crec adient amb l'esperit de la Fundació Bernat Metge negligir les avinenteses de remarcar —per feble i migrada que ella sigui— la tradició clàssica de la nostra cultura»¹⁷.

Però sobretot, el que ens interessa ara d'aquests articles és la notícia que sovint contenen sobre la influència de l'autor comentat a Catalunya i la pervivència de la seva obra al llarg de la història de la cultura catalana. És clar que aquesta pervivència pot ser a l'Edat Mitjana, al modernisme, a l'època moderna, o fins i tot pot ser inexistent, però tots aquests comentaris presos en conjunt són força indicatius del pensament de Nicolau. Ja en el primer, sobre Lucreci, hi diu:

«Poca fortuna ha tingut Lucreci en les nostres lletres. Era desconegut dels nostres clàssics, qui, altrament, aristotèlics i escolàstics que eren, no haurien sabut gustar-lo. Més imperdonable és l'oblit en què l'han tingut els nostres moderns. Una traducció dels 50 primers versos publicada a «La Revista» és tota la migradíssima contribució que fins avui oferia Catalunya a la memòria de Lucreci»¹⁸.

En l'article sobre Ciceró es veu com Nicolau analitzava no només el coneixement directe que es tenia dels clàssics en el passat, sinó les causes del seu èxit o bandejament i la relació entre el pensament clàssic i el de l'edat mitjana i el Renaixement:

16. *La Publicitat* 31-III-1925, p. 1.

17. *La Publicitat* 23-VIII-1927, p. 1.

18. Precisament es tracta d'uns versos que havia traduït el mateix Nicolau l'any 1921.

«La fama de Ciceró no és pas de les que el Renaixement humanista fou obligat de refer en la quinzena centúria. El renom del gran orador acut sovint a la banal erudició dels monestirs romànics i de les universitats gòtiques; però les seves obres més llegides foren els diàlegs filosòfics, els tractats retòrics i les epístoles familiars: no pas els discursos. D'altra banda això era lògic. Què podien tenir ells d'específicament interessant per a la gent de l'edat mitjana? [...] De què hauria aprofitat a Pere «el Cerimoniós» ni encara a Martí «l'Humà» per llurs parlaments de faisó escolàstica l'estudi del gran orador de Roma? En canvi, Joan Margarit, no ens dóna ja, amb el seu període ample i cadenciós, amb el paral·lelisme de les seves clàusules la impressió d'haver gaudit el mestratge ciceronià i d'esforçar-se a fer-lo viure tímidament en la nostra llengua? [...]»¹⁹.

Aquí recordem les idees de Rubió i Lluch sobre la diferent visió que tenien els medievals i els renaixentistes dels clàssics. És evident, aquí i sempre que en tracta, la familiaritat de Nicolau amb els autors medievals, amb la cultura medieval catalana i amb els arxius de Catalunya. En el primer dels dos articles sobre Sèneca diu:

«Sèneca és un dels autors clàssics que no foren engolits per l'Edat Mitjana. El tarannà moral de les seves obres, el seu estil adés sentenciós, adés declamatori, i sobretot la seva fama —ja establerta en temps de St. Jeroni— d'amic de St. Pau i fins de cristià secret, havien d'assegurar-li un lloc a les biblioteques dels monestirs romànics. A l'època del renaixement les noves literatures volgueren assimilar-se la producció de Luci Anneu, i a casa nostra cal assenyalar, en els segles XIV i XV, dos noms il·lustres senequistes, Antoni Canals, traductor del diàleg 'De Providentia', i Antoni de Vilaregut, traductor de les 'Tragèdies', a part dels anònims arromançadors de les 'Epístoles'»²⁰.

I a propòsit de la traducció de la *Història d'Alexandre* de Quint Curci Ruf, Nicolau dóna la informació següent sobre la difusió d'aquest autor clàssic a Catalunya:

«Amb el nom de "De la vida i els costums d'Alexandre el Gran", entrà a Catalunya la història de Quint Curci Ruf, si no abans, a mitjan segle quinzè. Una anècdota diu que el Panoràmica, trobant-se malalt a Càpua Alfons «el Magnànim», llegia per distreure el rei la «Història

19. *La Publicitat* 29-X-1923, p. 1.

20. *La Publicitat* 23-IV-1924, p. 1.

d'Alexandre». Havent gorit, Alfons exclamà: —Prou Avicena i prou metges! Visca Quint Curci, el meu salvador! [...]

Pels inventaris sabem que un bell manuscrit de Curci, propietat de Carles de Viana, passà de les mans d'aquest malaurat príncep a les del seu venjador Pere de Portugal —Pere IV de la cronologia catalana. Pocs anys després el llibre era traduït al català i publicat a Barcelona per Lluís de Fenollet.

El moment era propici a la seva difusió. Sempre havien interessat les terres de l'Orient, però la conquesta de l'Orient per Alexandre mai no podia interessar tant com llavors, quan la sort era capgirada i l'Orient, sota el nom d'Imperi Otomà, prenia tardana i enèrgica revenja: Constantinoble ja era caiguda i tot l'Orient —el grec, el llatí i l'àrab— queia sota l'avenç progressiu dels turcs, intolerants i sanguinaris.

El nostre Fenollet —seguint també en això el traductor Pier Candido Decembri— avantposa a l'obra de Curci, per suplir bé o malament els dos primers llibres que hi manquen, «les vides paral·leles d'Alexandre i Cèsar». Ara la “Història d'Alexandre” ve novament a Catalunya. [...]»²¹.

I, finalment, en el comentari a les *Sàtires i epístoles* d'Horaci no hi podia faltar una notícia sobre la presència a la Catalunya medieval d'un autor llatí tan fonamental. Aquest fragment és especialment interessant perquè a més de la notícia esmentada Nicolau hi explica per què trobava tan important que les introduccions de la Fundació Bernat Metge informessin sobre la tradició clàssica a Catalunya:

«Moltes vegades les edicions de la Bernat Metge constitueixen el primer llaç d'unió entre un autor clàssic i la nostra cultura. No és així per les «Sàtires i Epístoles» d'Horaci. Àdhuc un manuscrit horacià del segle IX, avui a la Seu de Tortosa, ha pogut ésser fructuosament utilitzat en l'aparell crític de la nova edició. Crec tanmateix insuficient la notícia que el senyor Ribas Bassa²² dona del còdex tortosí. No n'hi ha prou d'adquirir, sense referir-se als llocs, Denifle i Chatelain, ni de dir que “uns creuen” tal cosa i “altres opinen” tal altra. I per què no esmentar, àdhuc només a títol d'informació, els manuscrits horacians de Catalunya, anteriors al Renaixement? A Ripoll n'hi havia abans de 1040; un de procedent dels extingits templers; passà l'any 1318 a

21. *La Publicitat* 12-XI-1925, p. 1.

22. El revisor del text llatí i autor de part de la Introducció del volum.

mans d'Arnau Cardona; un altre fou trobat entre els béns de Míster Pere Becet (1440). Podia el ripollès tenir relació amb el de Tortosa? Els altres dos sembla que no, puix que de l'esquemàtica descripció dels inventaris resta clar que s'iniciaven per l'«Art poètica». I encara, per què no esmentar les traduccions catalanes que han precedit la que ara veu la llum? Jo recordo —i altres deu haver-n'hi— la de la «Sàtira» I, I, per Ramon de Siscar (1889), la de l'«Epístola» I, II, per Ramon Serra i Esturi (1908) i les de l'«Art poètica», per Antoni M. Fàbregas (1893) i Joaquim Batet. No crec adient amb l'esperit de la Fundació Bernat Metge negligir les avinenteses de remarcar —per feble i migrada que ella sigui— la tradició clàssica de la nostra cultura»²³.

Els fragments citats no són els únics en què parla de la tradició clàssica a Catalunya. De vegades dedica gairebé tot l'article a aquest tema²⁴; d'altres, la notícia que ens en dóna es redueix a una nota; i encara alguna vegada, molt rarament, no en fa cap esment. Sigui com sigui, aquests fragments espolgats dels seus articles ens mostren clarament que les investigacions de Nicolau en literatura medieval li havien donat coneixements profunds sobre la tradició clàssica a Catalunya, tradició que ell creia que calia tenir present per adonar-se que amb la Fundació Bernat Metge no s'iniciava el contacte amb els clàssics a Catalunya, sinó que es continuava un conreu ja practicat pels classicistes i humanistes medievals i renaixentistes, i reprès després al segle XIX.

5. Conclusió

La producció investigadora de Nicolau no és ni de bon tros la que podia haver estat, i això és atribuït per ell, i jo crec que amb raó, al temps que dedicà a la política. Tanmateix, en l'obra feta, que no deixa de ser extensa, hi queda clarament exposat un ideari basat en els clàssics grecollatins; en aquesta obra hi conviuen dues influències importants, que són la formació intel·lectual que rebé de Rubió i Lluch, decisiva per a ell i per a tota la seva escola, i les idees contemporànies d'exaltació dels clàssics grecollatins. Nicolau féu una elaboració pròpia d'aquestes idees i així desenvolupà el

23. *La Publicitat* 23-VIII-1927, p. 1.

24. Per exemple, l'article sobre els discursos de Ciceró, del 21 d'octubre del 1923, o el primer dels dos sobre Sèneca, del 23 d'abril del 1924, que significativament se subtitulen «Marc Tul·li Ciceró a Catalunya» i «Sèneca a casa nostra», respectivament.

concepte d'humanisme fins a convertir-lo en la base del seu pensament, pensament que el duqué al nacionalisme amb dues vessants complementàries: la intel·lectual i la política. En l'àmbit intel·lectual abocà els seus esforços a la revifalla i consolidació de la cultura catalana, contribuint a la recuperació dels clàssics catalans i a empreses com la Fundació Bernat Metge. Per això la presència dels clàssics al llarg de la història de la cultura catalana fou un tema que l'apassionà sempre.